

УДК 342.34(477)

Т. В. Розова

ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Україна не стала винятком з того правила, що нерозвиненість самоорганізації суспільства і очікування соціального патронажу з боку владних структур разом із посттоталітарним світосприйняттям дійсності неминуче посилили роль президентської вертикалі в усіх країнах пострадянського простору. Нагальне завдання, що стоїть перед українським суспільством — це поступове подолання як неузгодженості владних повноважень, так і слабкості інститутів громадянського суспільства у справі послідовної реалізації прав і свобод людини. При цьому для України однією з провідних проблем, що притаманні багатьом країнам міжнародного співтовариства взагалі та, особливо, пострадянського простору, залишається корупція, кланово-олігархічний вплив на владу, ознаки зрощення влади і бізнесу.

Ці проблеми залишають за Україною небезпеку витіснення з центру міжнародного розвитку та зростання з конфліктогенним потенціалом Європи і світу загалом. Лише укорінення демократичних цінностей у правосвідомості української громади, перетворення їх на визначальні та повсякденні можуть стати запорукою перетворення національної ідеї на реальність. Цьому максимально сприяє та обставина, що геополітичні та геокультурні передумови визначають ключове місце України у цьому процесі. Через це перетворення України на осередок демократії, в тому числі й на євразійському просторі, слід розглядати як питання значуще не лише для українського народу, але й для міжнародної спільноти.

Дієва демократія в Україні покликана стати чинником застереження Російської Федерації від ролі метрополії і перетворити її на один із провідних суб'єктів майбутнього глобального співтовариства. З іншого боку, можливість авторитарного реваншу в Україні стримує демократичну трансформацію Росії, нагадує їй такі апробовані, але надзвичайно неефективні шляхи суспільного розвитку, що призводили до руйнівних національних катастроф на кшталт 1917 року.

Натепер Україна володіє важливим досвідом з підтримки геополітичної стабільності та безпеки в регіоні, має суттєві здобутки у формуванні європейської і глобальної систем безпеки. Як держава, що прямує до демократії інноваційним шляхом, з власними прорахунками та відкриттями, вона демонструє наочні приклади дотримання етнополітичної та міжконфесійної толерантності. Вона була й залишається одним з основних європейських торгових, транспортних та енерготранзитерів, авторитетним учасником ринку звичайних озброєнь і володіє неабияким науково-технологічним потенціалом в аерокосмічній галузі.

Окрім того, Україна повинна набути роль партнера у поширенні геополітичного плюралізму та ідеології «культури миру», у боротьбі із міжнародним тероризмом, у процесі стабілізації ситуації у Придністров'ї та на Кавказі, формуванні нового енергоринку, освоєнні Чорноморських енергоносіїв, спорудженні нової системи транснаціональних комунікацій Азія—Європа.

Звідсіля випливає, що побудова ефективної та дієвої системи міжнародної безпеки та стабільності в Європі неможлива без активної участі України. Тому її географічне розташування, важливий територіальний, економічний, соціально-демографічний, військовий, культурний і транспортний потенціал поступово повинні стати одним з ключових важелів у європейській та світовій політиці. Суб'єкти останньої знаходяться в активному процесі усвідомлення, що лише демократична Україна може бути ефективним та рівноправним партнером як Російської Федерації, так і країн НАТО та Європейського Союзу у питаннях формування системи міжнародної безпеки і стабільності. Стратегія подальшого розвитку держави може реалізовуватися лише демократичною Україною. Це знайшло неодноразове відбиття у чинних документах і скорегувало позицію керівників міжнародних організацій і впливових західних країн. Разом з тим національні інтереси України присутні і в інших напрямках зовнішньої політики. Серед них — співробітництво в міждержавних форматах, подібних до євразійського співробітництва. Це відкриває сприятливі можливості для взаємовигідних стосунків з країнами Кавказу, Центральної Азії та Китаєм.

Таким чином, тільки інтенсифікація демократичних перетворень стане для України вирішальним засобом як збереження та активізації взаємовигідних політичних та економічних стосунків з Росією, так і інституалізацію взаємин з НАТО та ЄС.

Становлення ринкової економіки з її інституціями та відповідним прогресом України сприяють поступовому формуванню економічних засад демократії. Проте глибина трансформаційного спаду, значні структурні диспропорції та відставання багатьох економічних показників від рівня більшості посттоталітарних економік Центрально-Східної Європи обумовлюють значні труднощі на цьому шляху. Тому доводиться робити висновок, що зараз українська демократія, перш за все, вимагає синхронізації своїх політичних та соціально-економічних вимірів.

Відсутність такої синхронізації призводить до того, що зберігається відчуженість багатьох громадян від реальної влади і власності. Внаслідок тіньової приватизації державних підприємств і корупції управлінського апарату власність опинилася у розпорядженні обмеженого кола непідконтрольних суспільству політико-фінансово-бюрократичних угруповань. Проте умови існування олігархічної моделі вкрай шкідливі. Можливості отримання конкурентних переваг за допомогою лобювання вузькокорпоративних інтересів необхідно зменшити формуванням економічної системи, що базується на загальноновизначених економіко-правових нормативах та збільшенні прозорості їхнього дотримання.

Впровадження такої системи потребує укорінення в правосвідомості громадян України демократичних підвалин в економіці, створених у ряді європейських країн, де взаємозалежність економічних та політичних засад демократії має правовий статус. Економічна демократія — це система суспільних відносин, яка ґрунтується на безпосередній участі більшості громадян у процесі прийняття та реалізації рішень у галузі економіки і забезпеченні їхніх економічних інтересів. Економічна демократія передбачає розширення матеріально-фінансових повноважень представницьких органів, підвищення ролі профспілок та об'єднань підприємців і роботодавців.

Політика формування середнього класу в Україні має, насамперед, спиратися на заходи, які б забезпечували консолідацію інтересів різних соціальних страт суспільства навколо стратегічних завдань соціально-економічного розвитку. Серед таких слід виокремити створення умов задля входження до середнього класу працівників недержавного сектора економіки (зокрема — малого й середнього бізнесу), надавши їм можливість отримати достатні доходи від легальної, відкритої економічної діяльності в ринковому середовищі. Засобами досягнення такої мети на вирішальному етапі розвитку економічної демократії України є:

— підвищення офіційної заробітної плати, її соціально справедлива диференціація, формування прозорих механізмів формування фондів пенсійного страхування та інших соціальних страхових фондів;

— зниження фіскального тиску, формування системи спрощеного оподаткування зі стимулами довгострокового розвитку малого бізнесу;

— забезпечення дієвого економічного захисту громадянських прав, прав власності та фізичної безпеки громадян України завдяки введенню в дію довгострокових правових гарантій;

— концентрація державної політики на всебічному розвитку людського капіталу, а саме — на спрощенні доступу до освіти, зміні та підвищенні кваліфікації, заходах охорони здоров'я тощо. Зокрема, слід розвинути систему податкового кредиту для витрат на освіту та охорону здоров'я, сприяти поширенню, особливо в сільській місцевості, доступу населення до інформаційних ресурсів, включаючи Інтернет.

Вагомим кроком у напрямку подолання бідності в Україні може стати Національна стратегія подолання бідності на кшталт затвердженої Ука-

зом Президента України від 15.08.2001 року. Дієве поліпшення стандартів життя та зменшення гостроти проблеми диференціації населення за доходами і власністю можливе лише в разі максимальної активізації творчого трудового потенціалу економічно активного населення. Відтак, стратегія подолання бідності має, насамперед, передбачати створення належних умов для довгострокового збільшення доходів населення та підприємств як вихідних джерел забезпечення достатнього рівня життя та соціального забезпечення громадян. З цією метою соціальна політика має бути інтегрованою у систему стратегії економічних реформ та відбуватися узгоджено із іншими заходами економічної політики та стимулювання економічного зростання.

Економічно активне населення в значній мірі схвалює диференціацію, якщо вона обумовлена різницею в здібностях, індивідуальних зусиллях, готовності взяти на себе ризики, а не з кримінальним збагаченням або монопольним доступом до ресурсів. Тому забезпечення активного формування економічних можливостей і рівного доступу до них відповідає настроям населення України в більшій мірі, аніж механічне вирівнювання доходів. Політика подолання бідності та надмірного соціального розшарування має поєднувати сприяння рівному доступу до базових елементів соціального забезпечення та надання можливостей самореалізації у прозорому ринковому середовищі. Така державна політика отримуватиме підтримку від широких верств населення, а отже, сприятиме розвитку демократичних процесів в Україні.

Стратегічною метою демократизації в Україні є створення таких умов, за яких повний обсяг прав і свобод громадян, проголошений Конституцією, стане предметом турботи всіх суб'єктів політичного процесу. Гарантії цих прав і свобод залежать від належного нормативно-правового забезпечення, ефективності функціонування суспільних і державних інституцій, а також від умов життя основних верств населення України.

Однак правові механізми реалізації конституційних норм в Україні не завжди є достатньо дієвими і ефективними. Зокрема, це стосується вдосконалення таких механізмів безпосередньої демократії, як вибори, референдуми, право громадян збиратися, проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Це передбачає створення правових умов для того, щоб ці форми безпосередньої демократії дійсно забезпечували реалізацію народного волевиявлення і відвертали спроби його фальсифікації та маніпулювання громадською думкою.

Загострення цієї проблеми періодично відчувається в Україні із проведенням чергових виборів, які є головним механізмом народного волевиявлення. Адже загальновідомо, що рівень демократичності політичної системи сучасної країни визначається розвитком безпосередньої демократії. Саме тут реалізується найважливіша функція демократичної держави — реалізується роль народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади через вибори до органів державної влади і місцевого самоврядування.

Відповідальність та демократизм влади багато в чому залежать від розвитку місцевого самоврядування — провідного інституту європейських демократій. Досвід становлення місцевого самоврядування в Європі свідчить, що позитивні результати його розвитку залежні від процесів державотворення — побудови ефективної політичної системи, дієздатного державного управління, оптимальних бюджетно-фінансових відносин, демократичного судочинства, адміністрування тощо [2].

В Україні територіальна громада визначена первинним суб'єктом місцевого самоврядування, на відміну від Європейської хартії, яка цю функцію покладає на органи місцевого самоврядування. Проте і нині зберігається відірваність територіальних громад від місцевої влади. Засоби залучення населення до здійснення місцевого самоврядування, крім місцевих виборів, у більшості сіл, селищ, міст України працюють незадовільно, а рівень громадської, правової та політичної культури залишається недостатнім, що спричиняє недовіру населення до органів влади та місцевого самоврядування.

Ослабленість демократичних традицій місцевого самоврядування в Україні призводить до зростання корумпованості та клановості в діяльності місцевої влади. Чинні конституційні норми досі не знайшли належного відбиття у відповідних законодавчих актах. Це насамперед стосується місцевих ініціатив, а також гарантій прав і свобод громадян, що забезпечуються органами місцевого самоврядування. Досі залишається поза увагою така важлива складова процесу демократизації, як розвиток територіальної громади.

Участь громадян у прийнятті рішень у сфері місцевого самоврядування відповідно до чинного законодавства відбувається шляхом місцевих референдумів, громадських слухань та зборів. Аналіз практики місцевих референдумів в Україні доводить, що найпоширенішим питанням, яке пропонується ініціаторами, є дострокове припинення повноважень міського голови. Як правило, до ініціювання місцевого референдуму активно залучаються місцеві осередки політичних партій, скеровані політичними силами з центру і з метою поширення свого впливу та одержання відповідної політичної реклами.

Останнім часом перспективною формою суспільної діяльності місцевої влади з населенням вважається робота громадських рад. Вони утворюються при органах та керівних посадах місцевого самоврядування з метою забезпечення потреб членів територіальної громади, надання соціальної допомоги та здійснення місцевого самоврядування. Практикується також і залучення громадян до реалізації рішень місцевої влади за допомогою органів самоорганізації населення. Зокрема, такі органи успішно виконують делеговані міською радою повноваження у сфері благоустрою території, ремонту доріг, будівництва водогону тощо.

Ідеї дорадчої демократії втілюються також в участі громадських структур у місцевих справах. Адже у розвинених демократіях дорадчі комітети активно заміщують різноманітні комітети та комісії, члени яких

мають представницькі мандати або є посадовими особами виконавчої влади. Тим самим в Україні проявляється надійна перспектива розвитку громадянського суспільства, яке є основою демократії — гарантом прав і свобод людини. Громадянські інститути покликані стати проміжною ланкою між державою і громадянином, обстоюючи його інтереси та життєві позиції тієї чи іншої соціальної групи суспільства [3]. Свобода асоціацій і повага до їхніх прав забезпечить державі гармонійне об'єднання інтересів останніх як основи політичної та соціально-економічної стабільності. Втім сучасна практика формування громадянського суспільства і становлення його інститутів в Україні вказує на значні деформації у цьому процесі. Це, зокрема, взаємна недовіра влади та недержавних організацій, а також низький вплив громадських організацій на суспільство.

Досвід країн розвинутої демократії показує, що особливо велика відповідальність у період формування «третього сектора» лежить на структурах, які виконують регулятивні функції: правову, фінансову, організаційно-сервісну. Держава повинна створити законодавчу базу, яка сприятиме виникненню та життєздатності оптимального саморегулюючого громадського сектора із залученням до цього бізнесових інституцій. Це, у свою чергу, вимагає відповідного удосконалення соціально-трудова відносин у напрямі досягнення стандартів Євросоюзу та Міжнародної організації праці. З цією метою необхідно підвищити роль та дієвість механізмів соціального діалогу держави з профспілками. Особливого значення набуває діалог з профспілками у проведенні кардинальних соціальних реформ, зокрема пенсійної, реалізації соціальних гарантій чинної Конституції.

Разом з тим діяльність профспілок як посередника між повсякденністю громадянина та державою має доповнюватися й могутніми духовними чинниками. Ї одним з таких виступає **релігійний чинник**, який відіграє вагомий роль у процесах державотворення і національної самоідентифікації, і релігійні організації — важливий інститут громадянського суспільства. Впровадження демократичної державної політики щодо релігійного життя обумовило інтенсивний розвиток та інституалізацію конфесійної мережі країни, відчутно сприяло імплементації релігійних об'єднань у соціум. Нині Церква в українському суспільстві зуміла відновити свою місію духовного служіння. Вона активно переймається проблемами соціального облаштування громадян. Конфесійний чинник відіграє також одну з провідних ролей у зміцненні міждержавних зв'язків України.

Водночас ще й досі зберігаються мотиви міжконфесійних протистоянь, недосконалість законодавства, політизація релігії. Залишаються відкритими питання щодо реституції церковного майна, створення Помісної православної церкви. Все це перешкоджає досягненню національної злагоди, ослаблює національну безпеку держави та її імідж на міжнародній арені. Тому подальша гармонізація відносин між Українською

державою та релігійними організаціями є нагальною потребою сьогодні. Від цього значною мірою залежать успіх демократичних звершень в Україні, її перспективи на шляху просування до європейської спільноти.

Іншим важливим ідентифікаційним чинником виступає мова. Тривалий період бездержавності суттєвим чином послабив позиції української мови, що вимагає послідовного втілення державної політики сприяння її розвитку. Законодавство України у цій сфері повністю відповідає демократичним європейським зразкам. Проте, мовна проблема за певних умов може бути використана задля дестабілізації суспільно-політичної ситуації. Без вільного функціонування державної мови не можливо на демократичному рівні забезпечити мовні права і потреби всіх інших націй, що живуть в Україні.

А вільне функціонування державної мови та забезпечення мовних прав і потреб громадян можуть забезпечити, перш за все, такі ж вільні ЗМІ як провідний інститут демократичного суспільства. За Конституцією України [1] народ є єдиним джерелом влади. Це повинно означати самоврядування вільних громадян, самостійне вирішення ними власних проблем. А розумне та неупереджене рішення можна прийняти лише в ході вільного обміну думками та інформацією. Суспільні проблеми, тобто проблеми, які стосуються всіх, мають обговорюватися публічно. Цей процес також підвищує ефективність виконання державних рішень, зокрема законів, та призводить до більш стабільного суспільства, оскільки виконувати державні рішення психологічно простіше тим, хто брав участь у їх прийнятті.

Отже, головними напрямками національної інформаційної політики є:

- створення єдиного інформаційного потенціалу та простору України з метою їхньої інтеграції у світовий інформаційний простір і підвищення міжнародного іміджу держави;

- використання інформаційних ресурсів у національних інтересах із забезпеченням гарантій інформаційного суверенітету держави та створенням загальної системи охорони інформації;

- оперативне вирішення правових проблем інформаційного законодавства України;

- розширення доступу громадян до інформації через вдосконалення організаційної структури відомств та установ, побудованої у більшості випадків за ієрархічним та територіальним принципами;

- збагачення досвіду відомств та державних установ щодо створення й експлуатації глобальних інформаційних систем;

- формування систем транскордонного інформаційного обміну, що реалізують взаємний доступ користувачів до вітчизняних і закордонних баз даних, міжкомп'ютерний обмін даними, проведення телеконференцій і т.п.;

- використання систем міжнародних стандартів у галузі телекомунікацій і розробка на їхній основі вітчизняних стандартів і протоколів інформаційного обміну.

Завдяки поступовому виконанню зазначених завдань, починаючи з 1990-х років, вітчизняний медіа-простір поступово набув рис цілісного утворення, сформувався і багато у чому відповідають загальноєвропейським нормам його інституційна, нормативно-правова, змістовна складові, відбулося становлення вітчизняного медіа-ринку. Найважливішою цінністю виступає незалежність ЗМІ від держави, а головною умовою є наявність відповідного економічного підґрунтя. З цього погляду, тенденції розвитку вітчизняного медіа-ринку слід оцінити як доволі оптимістичні. Нині пріоритетним напрямом поліпшення ситуації у медіа-сфері України повинно стати посилення ролі структур громадянського суспільства. Саме громадськість та її об'єднання, а не органи державної влади та місцевого самоврядування або бізнес-політичні угруповання мають виступати основним контролером і контрагентом засобів масової інформації.

Чесне, прозоре і справедливе проведення президентських виборів у 2010 році повинно закріпити демократичні надбання останніх років та відкрити шлях для подальших політичних і економічних перетворень з метою досягнення демократичних стандартів організації суспільного життя. Завдання майбутнього глави держави значним чином полягатиме у реалізації демократичних прагнень українського суспільства. Програма і пріоритети його першочергових дій мають бути визначені у широкій суспільній дискусії навколо передвиборних платформ кандидатів у Президенти України.

Л і т е р а т у р а

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. — К. : Феміда, 1996.
2. Концепції взаємодії держави і громадянського суспільства : проект Міністерства юстиції України. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/?do=d&did=7544&sid=discuss>.
3. Розова Т. В. Специфика становления гражданского общества в Украине / Т. В. Розова, В. Ю. Барков. — О. : Юрид. л-ра, 2003. — 336 с.

А н о т а ц і я

Розова Т. В. Демократія в Україні: проблеми та перспективи. — Стаття.

Стаття присвячена аналізу демократичних перетворень в українському суспільстві. Визначено та охарактеризовано основні чинники розвитку демократії, як-то: економічні, фінансові, соціальні, інформаційні, етнокультурні тощо. Зазначено, що сучасні перетворення в Україні можуть стати перспективним базисом для розвитку демократії в усьому регіоні.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, українська державність, демократичні перетворення.

S u m m a r y

Rozova T. V. Democracy in Ukraine: Problems and Perspectives. — Article.

The article consists the analysis of democratic performance in Ukrainian society. It is determined and characterized the main features of democracy development, such as economical, financial, social, informative, ethno-cultural etc. It is noticed, that today's performances in Ukraine may be a perspective basis to democracy development in our region.

Keywords: democracy, civil society, Ukrainian state, democratic performances.